

Адам МІЦКЕВИЧ

*(Закінчення. Початок: "Просценіум". ч. 1-3 (56-58)/2020.
Переклав з польської Віктор Гуменюк)*

ДЗЯДИ

ДОДАТОК ДО ІІІ ЧАСТИНИ

ДОРОГА ДО РОСІЇ

Летить в морозні далі невеселі
Кибитка, наче вітер у пустелі;
Вже очі в мене – пара соколина:
Над широчінню збурено кружляють,
А приземлитись, бідні, не здолають,
Їм осоружна вадить хуртовина,
Ні відпочити, ні згорнути крила,
Лиш відчувати – жде в снігах могила.
Тут не зустріти ні гори, ні міста,
Слідів тут жодних – даль порожня й чиста;
Таке безлюддя й пустка небувала,
Немовби щойно ця земля постала.
А все ж не раз тут мамонтові бивні
Як пам'ять грізних вирувань потопу,
Хоч невямки це московиту-хлопу,
Засвідчать – давні ці простори дивні.
В часи далекі славних Ноя плавань
Купців зі сходу тут стрічала гавань...
А все ж не раз тут європейська книга,
Яку вдалося вкрасти чи забрати,
Засвідчить – край цей, де безлюддя й крига,
Стількох народів батьківщина-мати!
Та нурт потопу йшов крізь цю рівнину,
Рівняв до решти риси краєвиду,
І цілі орди кинули країну,
Не полишивши по собі ні сліду;
А десь далеко на альпійським схилі
Прибулі звідси слід лишили хвилі,

І навіть далі – є на арках в Римі
 Про розбишак цих оповіді зримі.

Тут біло й пусто, лиш гуляє вітер,
 Цей край – сторінка, що чекає літер...
 Чи ту сторінку візьмуть божі руки,
 Людей пристойних оберуть на звуки
 Й накреслять правду чисту й неприкриту –
 Любов'ю плем'я людське найсильніше
 Й жертовність – справжня цінність цього світу?
 Чи недруг Бога в мить несамовиту
 В порожній книзі цій мечем запише –
 Хай буде людськість у кайдани кута,
 Найбільша цінність – канчуки і пута?

В полях широких вихор шаленіє,
 Зрива й жбурляє цілі кучугури,
 Та море снігу в люті не чорніє –
 Здійнявшись, наче височенні мури,
 За мить єдину, щойно скаменіле,
 Спада додолу неозоре й біле.
 А часом спустить полюс хуртовину,
 Не зупинити їй стрімкого бігу,
 До Чорномор'я заміта рівнину,
 Скрізь розкидає хмаровиння снігу;
 Не раз в дорозі засипа кибитки –
 Такі ж лівійцям від самуму збитки.
 Розлоге біле снігове безмежжя
 Протнуть, буває, темні хмурі стіни –
 Як острови, як тверді узбережжя,
 Стоять північні сосни та ялини.

Дерева часом зрубані, обдерті,
 Лежать у стосах – і дахи, і стінки
 Химерно творять ці колоди й жерді,
 Живуть там люди й кажуть, то будинки.
 Їх більше й більше бачать очі ваші,
 Всі невеличкі, знічені полями,
 Мов грона китиць, комини з димами,
 Блищать віконця, наче патронташі.
 Стоять будівлі рівними рядами,
 Там прямокутно, там немов намісто,
 На гурт будівель цих тут кажуть: місто.

В плечах розлогі йдуть назустріч люди,
 В них дужі карки і широкі груди;
 Немов північні звірі і дерева,
 Вони кремезні, сила в них життєва.
 Обличчя ж кожне – наче їх країна,
 Відкрита й дика широчінь-рівнина;
 З їх серць – вулканів схованих, підземних –
 Ясний вогонь ще не зійшов на лица,
 Ще на устах їх жар не пломениться,
 Не застигає в їхніх зморшках темних,

Так як у люду заходу і сходу,
Де знак в обличчях з кожної події,
Легенди й мрії, жалю і надії
І де обличчя – пам'ятка народу.
Тут людські очі, як міста в цій далі,
Великі й чисті – ні одна зіниця
Душевеним зойком в них не заіскриться,
Їх не затьмарять жалоці й печалі;
Здаля поглянеш – пречудові кожні,
А зазирнеш в них – то цілком порожні.
В людей цих тіло, мов твердий кошелик,
В яким майбутній зимує метелик,
Він там до лету груди приготує,
Направить крильця, витче й погаптує;
Коли засяє світле сонце волі,
Яка ж комаха вийде з тої льолі,
Чи яснокрилець землю привітає,
Чи темна кузька, що вночі витає?

На цих просторах схрещені дороги,
Та не задумав їх купець-бувалець
І не втоптали караванів ноги,
Накреслив царський зі столиці палець.
На польські села натрапляв убогі
Чи польських замків старовинні стіни,
Вони змітались, зводились в руїни,
І по руїнах пролягли – дороги.
Доріг не видно в снігових пустелях,
А серед пущі очі їх зустріли:
На північ струнко простяглись, як стріли,
Лісами плинуть, як потоки в скелях.

Хто ж по дорогах їде? Звідси чвалом
Уся в пороші сунеться кіннота,
А звідти тьмяним шерегом – піхота,
Мина кибитки і гармати валом.
На північ згідно царського указу
Полки простують, щоб було там строго,
А з півночі йдуть інші до Кавказу;
Ніхто не знає з них, куди й для чого.
І не питає. Бачиш тут монгола
З лицем набряклим і вузьким оком,
А там бідовий (постать зовсім кволла)
Литвин плететься млявим хворим кроком.
Блищать рушниці тут, а там – веліли
Нести калмикам луки й мерзлі стріли.
Їх офіцери? Німець тут мугиче
Й під Шиллерівський спів сентиментальний
Усіх з карети штурха войовниче.
Дуднить француз там спів свій ліберальний,
Мандрівцю прикро – ще в малому чині,
З калмицьким старшим він гадає нині,
Як подешевше харч бійцям купити.
Не всі ж охлянуть з голоду вояки!..

А половину каси слід злупити.
 Чини підвищать, матимуть відзнаки,
 Ощадним – царські почесті і слава,
 Як шито-крито поведеться справа.

А втім кибитка лине – і сторожа,
 Й обози хворих, і гармат лафети –
 Набик, дорога перед нею гожа,
 Бо й офіцерські путь дають карети.
 Летить кибитка; кучера добряче
 Жандарм кулачить, той бичем розлого
 Періщить спину, всяк з дороги скаче,
 Не встиг – кибитка наліта на нього.
 Куди? Хто їде?.. Хто ж питати сміє?
 Жандарм там їде, тож якусь персону
 Цар у в'язниці бачити воліє.
 “Жандарм той, може, їде з-за кордону? –
 То генерал так. – Хтозна, що за птиця,
 Якийсь чужинець там, король французький
 Або саксонський, а можливо, прусський,
 Уже в столиці жде його в'язниця;
 А може більшу птицю діти ніде
 І в тій кибитці сам Єрмолов їде.
 Хоч посадили в'язня на солому,
 Все ж погляд криє гідности принаду;
 Значна особа – гурт возів позаду,
 То певно челядь непростого дому,
 Глянь, як їх очі здатні пломеніти!
 Здалось, вельможі горді, цвіт країни,
 Чи камергери, чи значні старшини,
 А то всього лиш юні хлопці, діти.
 Куди і звідки линуть в заметілі?
 Якись, напевно, принци підозрілі”.
 Для генералів то все таємниці;
 Летить кибитка просто до столиці.

ПЕРЕДМІСТЯ СТОЛИЦІ

Здаля, здаля вже видно, що столиця.
 Стоять обабіч пишної дороги
 Ряди палаців... Ось немов каплиця
 З хрестом на бані; он копиці вбогі –
 Ні, то скульптури у снігу й солومی;
 Ген колони, дах плаский на домі –
 Палац у літнім італійським стилі,
 При нім альтани східні, легкокрилі
 Та з уподобань часу Катерини
 Мавповані під класику руїни.
 Ніде не стріти більш такого чуда.
 Скрізь огорожі. В них, як у звіринці,
 Всілякі звірі в клітках поодиночі,
 Зразки будинків... Ще б одна споруда,
 Хоч би єдина – їх архітектури,

Плід їх уяви, вислід їх натури!
Всі ці будівлі – визначна робота!
То ж каменюччя посеред болота!

Щоб звівся славний Колізей у Римі,
Колись лилися ріки срібла-злата;
Щоб збудувати з вірними своїми
Всі ці борделі пишні та чудові,
Цар океани лив людської крові.
Щоб настягати брил під ці будови,
Які ж потрібно вигадати змови,
Скількох невинних вбити чи заслати,
Як наші землі хижо сплюндрувати?
За кров Литви і сльози України,
Й багатства Польщі справно закупили
Все, що Парижі й Лондони явили,
Звели по моді і дахи, і стіни,
Шампанським добре вимили підлоги –
Їх в менюетах вичовгали ноги.

Тут зараз пусто... Двір зимує в місті,
Й туди злетілись мухи всі придворні
На сморід стерва царського – проворні!
Лише вітри тут зараз танцюристі;
Панове в місті, в місті цар. Кибитко,
І ти до міста... Холодно та біло,
Дзигар опівдні б'є, час лине швидко,
На захід сонце голову схилило.
Склепіння неба широко відкрите,
Безхмарне зовсім, тихе та безмовне,
Цілком безбарвне, матове, безкровне,
Як мертве око, блідістю повите.

Аж ось і місто... Що то за мережі
Вростають з нього в височінь бездонну?
Кружганки й мури, стіни й гострі вежі?
Сади висячі, диво Вавилону?
Дими струмують, наче колони,
Із сотень тисяч коминів невпинно,
Каррарський мармур так сія незмінно
Або в рубінах іскор міріяди,
Вгорі вершечки хилять і єднають,
В кружганки дивні, в арки заплітають,
Чудесних видив постає аркада –
Неначе місто вирине в тумані,
Мандрівця вабить солодко, прегарно,
Та все далеко – поспішати марно.

Ланцюг скрегоче, брами відмикають;
Питають, трусять – врешті пропускають.

ПЕТЕРБУРГ

В часи далекі в Греції та Римі
Люд будувався в прихистку господнім,
Від зайд ховався в гори несходимі,
В ліс, де джерела в блиску прохолоднім.
Так збудували Рим, Атени, Спарту...
А в вік готичний близько веж барона
Хати тулились, там де оборона
Усіх околиць, там де мали варту;
Й над берегами, там де жваві ріки,
Міста поволі зводились великі.
Народжували місто Божа слава,
Лицарський дух чи реміснича справа.

А як російська виросла столиця?
І що слов'янське плем'я неозоре
В глухих кутках цих змусило з'явиться,
Чухонців звідси потіснити й море?
Тут ґрунт ні хліба не дає, ні плоду,
Гнила сльота чи хуга безнастанна,
В погоду спека, холод у негоду,
Мінливе небо, як душа тирана!
Не хтіли люди... Цар підніс правицю,
Аби в болотнім збудувать роздоллі
Не місто людям, а собі столицю
Як всемогуття знак, як знак сваволі.

Углиб втоптати змусив якнайдалі
В піски текучі, в твань боліт низинних
Тіла підданців, а не тільки палі,
І на тих палях та тілах невинних
Ґрунт розрівнявши, нові покоління
Впрягав до тачок, ставив під вітрила
Тягти дерева, звозити каміння,
Все, що на суші й морі далеч крила.

Париж згадавши, наказав широкі
Майдани класти. Довелось бувати
Ще в Амстердамі – греблі звів, загати.
Чував, палаци в Римі є високі –
Зросли палаци. Ще одна столиця
По пояс в води увійшла сріблесті –
Немов сирена, дивна чарівниця,
Царя вражає, й цар в своєму місті
Проклав канали поміж болотами,
І вже гондоли плинуть під мостами.
Венеції тут, Лондони, Парижі,
Бракує тільки блиску й дивовижі.
Крилату зодчі полюбляють фразу,
Що Рим людською створений рукою,
Венеція – плід божого екстазу;
Хто з Петербургом стрівсь, той скаже зразу:
Збудований він, певно, Сатаною.

Біжать до річки вулиці невпинні,
Широкі й довгі, як гірські долини,
Стримлять будівлі, цегляні, камінні
Або ж усуміш з мармуру і глини;
Дахи і стіни в рівнім строгім ладі,
Неначе корпус війська на параді.
Не знайдеш дому, щоб анонс не висів,
Словам строкатим тут нема вгомону –
Зійшли, здається, з вежі Вавілону.
Ось ці: “Ахмет тут мешка, хан киргизів,
Сенатор в польських справах, установи
Найстарший”... Далі: “Тут добродій Жоко
Паризької вчить, справжньої вимови,
Придворний кухар, чинш збира з горілки,
Діяч оркестру і шкільної спілки”.
Й такі: “Тут мешка італієць Джьоко,
Був незрівнянним майстром сальцесону
Для фрейлін царських, власник пансіону
Дівочого”; “Дім пастора Дінера,
Відзнак високих царських кавалера,
В час проповідей сповіща з амвону:
Цар – божий пастор, та такої міри,
Що сам володар і сумління й віри.
Дінер шле заклик свій до кальвіністів,
Социніанів і анабаптистів,
Як і російський імператор славний,
І прусський владар, друг його державний,
Нову прийнявши віру і обряди,
Всім до одної увійти громади”.
А ще: “Обнови дамські”; “Балалайки”;
“Цяцьки дитячі” там, а там – “Нагайки”.

Карет, ридванів, тарантасів сила,
Летять, щезають миттю в далечіні,
Як в панорамі чародійні тіні,
Мов не полоззя в них, а спритні крила.
На козлах править постать бороданя,
Вкрив густо іній бороду, убрання
Ще й вуса й брови, хльосткий бич в долонях,
Летять хлопчиська в кожушках на конях
Попереду, геть як Борея діти,
Свистять, щоб трохи натовп розрідити,
Від фаєтону саночки навтьоки,
Як від баркаса гуси білобокі.
Тут від морозу біганина всюди,
До стріч та бесід всі тут неохочі,
Бліді обличчя, кожне мружить очі,
Дзвенять зубами ще й труть руки люди,
І з кожних уст, мов прямовисна хмара,
Мов стовп, зринає нескінченна пара,
І вмить здається, в місті між домами
Не люди ходять – комини з димами.
З боків цих юрмиськ черні, штовханини
Простують гордо два великих ряди,

Мов хід, в церковні введений обряди,
Як в прибережжі рік швидких крижини.
Куди й для чого ключ повільний лине?
І що мороз їм? Плем'я соболине!
Якраз гуляти в цю належить пору.
Не заважає холод анітрішки,
Бо в цю годину цар гуляє пішки,
А з ним цариця й знатні дами двору.
Йдуть урядовці усіляких мірок,
В ході ретельно дбають про стандарти,
Здається, шулер спритно кинув карти,
Їх від тузів тут є аж до шестірок,
Молодше, й старше, і червоне, й чорне,
Їх чи на той бік, чи на інший горне,
На ту чи іншу сторону бруківки
Та на місточки в осяйнім граніті,
Вперед простують лиш чини верхівки,
Цей в хутрі теплім, груди все ж відкриті,
Щоб орденами тішились зіваки,
Дарма, що мерзне, – видно всі відзнаки,
Не бачить рівні – і на видноколі,
Мов жук пихатий, сунеться поволі;
Гвардійці далі йдуть, молокососи,
Струнки, мов списи, і завязття повні,
Пополовині зв'язані, як оси;
Схилившись, далі всякі йдуть чиновні,
Зирк-зирк спідлоба, може, ще схилитись,
Штовхнутись, може, може, відступитись,
І на зневагу ладні, й на поклони,
Гнучкі й повзучі, наче скорпіони.
Ось дами, наче бабки-чепурушки,
Плащі всілякі, різні капелюшки,
Все суголосне мод паризьких крику,
В хутовім кожна ніжка черевичку,
Біліші снігу, як той рак, рум'яні...
Двір від'їжджає... Всі стоять в пошані.
Спішать карети, що тяглись, як судна
Поза плавцями, де глибокі води,
Знатніші зникли, врешті пішоходи
Розсипалися, вулиця безлюдна.
Заходивсь кашлем не один бідово,
Одначе мовив: “Як було чудово!
Царя побачив, кланявсь генералу,
А з пажем вів я бесіду тривалу!”

Вбранням відмінні й виглядом, з'явились
Незвичні люди серед цього тлуму,
На перехожих майже не дивились,
Та викликало місто в них задуму,
По підмурівках, по камінних плитах,
Залізних пруттях і міцних гранітах
Черкали очі, мов хисткої брили
Шукали, хай би, може, каменюки,
Та опускались з розпачу в них руки,

Мовляв, не зваляють все це людські сили!
Їх одинадцять, всі пішли, лишився
Один мандрівець, реготнув злостиво,
Рукою ляснув по камінню мстиво,
Мов кам'яному місту він грозився.
Його проймала думка невгомна,
Схрестивши руки, в царські кам'яниці,
Немов два списи, гострі вп'яв зіниці,
В ту мить страшенно схожий на Самсона,
Що полонений був ціною зради, –
І міряв оком вражі колонади.
На незворушний вид його, на лоба
Упала тінь, мов на труну жалоба,
Бліде обличчя хмурилось в печалі,
Здавалось, вечір, що сотався з висі,
З'являвся спершу в ньому, в кожній рисі,
А відтіля вже ширивсь далі й далі.

Геть спорожніла вулиця вітриста,
Та ще один там проводжав смеркання,
Не подорожній – давній житель міста,
Бо як давав він бідним подаяння,
Вітався з кожним, вмів погомоніти
Про те, як жінка чується, як діти.
Всіх відпровадив, сперся на граніті
Понад каналом, де будівлі двору,
На шпиль, на стіни глянув гордовиті,
Все ж не гострив, як той мандрівець, зору,
В очах пониклих крив журбу велику,
Здаля узрівши старця чи каліку.
В тривкій задумі звів до неба руки,
Пройнятий вишнім розпачем невітшним.
Дививсь, як ангел, що нестерпні муки
В чистилищі хтів душам зняти грішним.
Він бачив: цілі мучаться народи,
Він чув страждання їхні небувалі,
Він знав: тернисті неозорі далі
Ждуть покоління на шляхах свободи.
Він сперся й плакав, крижані канали
Його гарячі сльози поглинали;
Всі Бог полічить, всі він позбирає,
За кожна море втіхи дасть безкрає.

Було вже пізно, з вечором холодним
Лиш ці лишились мрійники скорботні,
Стояли довго віддалік самотні,
Спостерігали все один за одним.
Столичний житель перший підступився.
“Мій брате, – мовив, – бачу, ти лишився
Один, сумуєш, чужоземець, може;
Скажи, чого ти хочеш, в Ім'я Боже;
Як християнин і поляк вітаю,
Хреста й Погоні знаком осіняю”.

Мандрівець надто вглибивсь в міркування,
 Втік з узбережжя, блимнувши очима;
 Як вир душевний роз'яснився зрання
 І пам'ять стала більш чітка та зрима,
 У ній постала зустріч таємнича;
 З тим, хто повівся начебто зухвало,
 Знов стрічі праглось; не згадав обличчя,
 Та голос, мова!.. В них було щось гоже,
 Що так багато серцю промовляло...
 Втім, це мандрівцю лиш наснилось, може.

ПАМ'ЯТНИК ПЕТРУ ВЕЛИКОМУ

Два юнаки в дощ, в пору вечорову
 Плащем накрились і вели розмову.
 Один – мандрівець, у тужній замрії,
 Незнана жертва царської сваволі;
 Співець був другий, знаний всій Росії,
 Піснями славивсь на її роздоллі.
 З найперших стали стріч запанібрата,
 Була їх приязнь щирістю багата.
 Їх душі, вищі над земні знегоди,
 Неначе ближні дві альпійські скелі,
 Хоч їх навіки розірвали води,
 Байдужі хвилі їм несамовиті
 Верхи люб'язно хилять у блакиті.
 Мандрівець постать оглядав Петрову,
 Співець російський вів негучно мову:

– Звівсь пам'ятник тут першому цареві –
 Цих див творцю, так друга наказала,
 Й цар (велетенські обриси взірцеві)
 На бронзовому карку буцефала
 Шукає місця, де б погарцювати,
 На власну землю стати він не може,
 Йому простори рідні тіснуваті,
 Хіба за морем десь підґрунтя гоже.
 Тож віддають хай фінські узбережжя
 Гранітну скелю, й скеля швидше птиці
 Долає сушу і морське безмежжя
 І припадає вже до ніг цариці.
 Прилаштували – цар летить щосили,
 Канчуковладний цар у римській тозі,
 Гарцює огир на вершечку брили,
 Над узбережжям знявсь у рвійній позі.

Не в цій поставі у старому Римі
 Звівсь Марк Аврелій, славний у народі;
 Здобув пошану вчинками своїми,
 Нашіптувачу, шпику мовив: “Годі!”
 Домашнім здирцям вговтав апетити,
 Вдалось на Рейні славно й на Пактоллі
 Йому чужинські орди розгромити,

На Капітолій входить в ореолі.
Чоло шляхетне – сяє несхололо
На ньому думка про добро держави,
Підніс поважно руку, всіх навколо
Благословляє на похвальні справи,
А другу руку опустив на повід,
І втихомиривсь огир норовливий.
“Наш цезар їде, батько наш!” – як повідь,
Люд був наринув і гукав щасливий.
Між тлуму цезар їхав тихим кроком,
Аби вітати всіх батьківським оком.
Зоріє жаром кінь, здіймає гриву,
Все ж тямить, людям любов, небувалу
Везе особу, вкрай усім важливу,
І сам гамує буйний пломінь шалу,
Хай всі підходять ближче якомога,
Йде по дорозі між людей помалу.
В ясне безсмертя пролягла дорога!

Петро ж повіддя відпустив коняче
І, потоптавшись по землі добряче,
Став на високім кам’янім помості.
Бряжчить вуздечка, потримати впору,
Вже кінь шалений зніс копита вгору,
Впаде, здається, не зберуться й кості.
Але не пада, все стоїть стрибучий,
Отак застиглих брил каскад летючий,
Морозом скутий, над проваллям висне...
Але як сонце волі врешті блисне
Й повіє вітер західного світу,
Що жде північні темні брили гніту?

ОГЛЯД ВІЙСЬКА

Плац широченний часто звать собачим,
Цар псів там школить ще до полювання;
Так само часто звать його моднячим,
Цар приміряє там свої убрання,
Свої оздоби – списи та гармати,
І від монархів шану йде приймати.
На бал кокетка рветься до палацу,
Всяк чепуриться, всяк собі моргає,
Та часу менше при свічаді гає,
Як цар щоденно на камінні плацу.
Ще саранинським звать той плац нерідко,
Говорять, цар там сарани племена
Годує – знявшись, сарана шалена
Колись, мов хмара, вкриє землю швидко.
Ще звать точильним плац той, хірургічним,
Там цар ланцети гострить і шліфує,
Тне з Петербурга порухом північним,
Та так, що миттю вся Європа чує;
Перш як з’ясує, чи глибока рана,

Чи погамує пластир крові страту,
 Цар доконає шаха і султана,
 Протнувши серце, пустить кров сармату.
 Ну й назв!.. Є назва і в казенній мові:
 Плац, де провадять огляди військові.

Жде в час ранковий огляду бучного
 Притихлий натовп, люд з'юрмився щільно,
 Як чорний берег озера ясного,
 Всяк пнеться ближче, дивиться препильно.
 На плац, неначе понад воду птиці,
 Драгунів кілька виліта з донцями,
 Хто надто пнеться, дістає по пиці,
 По шиї, спині пруттям, канчуками,
 В юрму загуслу, схожий на ропуху,
 Як у багнисько, відповза щодуху.
 Здала зринають звуки стукотняви,
 Мов молотіння там або кування,
 То барабанний дріб гуртує лави
 І супроводить їхнє прямування.
 Колон доволі, убрання зелене
 Здала аж чорне, довгі та великі,
 До плацу ринуть по снігу, як ріки,
 Що в озеро всі ллються широченне.

Тепер дай, музо, вуст аж ста Гомерів,
 Дай сто паризьких язиків у кожні,
 А ще завзяття партачів паперів,
 Щоб міг злічити всі чини вельможні,
 Всіх офіцерів та підофіцерів,
 Бійців звичайних і карабінерів.

Хоч всі бійці так між собою схожі,
 Один при однім стали у колоні,
 Немов жердини в добрій огорожі,
 Немов при яслах згоłodнілі коні,
 Немов на грядці паросточки гожі,
 Як вірші в книжці, в березі копиці
 Або салонні бесіди в столиці.
 Між оборонців царської корони
 Від інших значно вищі є загони,
 Блищать на шапках мосянжові знаки,
 Ставні, добірні вусані-вояки,
 То гренадери, їх аж три колони.
 За ними нижчі багатьма рядами,
 Як огірочки в грядках під листками.
 Щоб розрізнити всі полки в піхоті,
 Слід, як у вчених, мати очі й нерви,
 Вони невпинно риються в болоті,
 Класифікують, називають черви.

Лунають сурми... Вершники – улани,
 Драгуни – їдуть, а слідом – гусари,
 Шапки строкаті, каски і султани –

Мов капелюшник там розклав тюрбани
Та всякі інші показні товари.
Ще полк над'їхав – хлопці, наче дзбани,
Немов окуті міддю самовари,
Понижче – коней писки, наче крани.
А відрізняти полк такий від полку
По конях ліпше, буде більше толку;
Адже й нова нам тактика так радить,
І це російським звичаям не вадить.
Писав славетний генерал Жоміні,
Належить успіх коням, не людині,
І так вважають здавна в цій країні;
Тут кінь гвардійський коштує немало,
Не менш, ніж навіть добрих три солдати,
А офіцерський цінний небувало,
І за такого необхідно дати
Музику, може, писаря меткого,
А в дорожнечу й кухаря самого.
Худі, нещасні лазаретні коні,
Вже їм бракує сили тяглової,
Така одначе ставка в фараонів:
Дві жінки варті шкапи лиш одної.

А втім полки все йдуть кавалерійські,
Ось два гніді, два карі на майдані,
Он стрижені всі коні по-англійськи,
Полк меринів, он сірі, он булані,
Високорослий полк в знаній шанобі,
Є куцохвості тут і є гривасті,
Йде полк, де коні з зіркою на лобі,
Йде полк останній – вороної масті.
На плац в'їжджають бойові гармати,
Їх із півсотні, ще снарядів скрині,
Їх сотень зо дві, не порахувати.
Аби злічити все у цій хвилині
В строкатій людській, кінській веремії,
Слід мати око, як в Наполеона
Чи інтенданта війська у Росії –
Йому ні коней, ні людей колона
Не заважає оцінити скрині,
З тих завтра вкрасти, з тих, можливо, й нині.

Вже скрізь мундири на плацу численні,
Мов повилися трави по долині,
Над ними скрині видно, теж зелені –
Неначе злізли кузьки трясовинні,
Жуки болотні на листки-мундири,
А там, де скрині, височать мортири,
Мов павучища чорні в павутинні.
В них ніг передніх, задніх по чотири,
І мають назву ті і другі ноги,
Їх каноніри звать та бомбардири.
Павук спокійно сів серед дороги,
Здається, ноги залишили тіло,

Здається, вгору черево злетіло,
 Йому байдужа власних ніг утрата.
 Але негайно скинеться гармата,
 Коли накажуть (що то дисципліна!),
 Отак тарантул, як у ніс подути,
 Згрібає ноги, підгина коліна
 Й перше, ніж надметься й збудеться отрути,
 Надасть переднім канонірам руху –
 Побіля писка крутяться проворні...
 Це дуже схоже й на нещасну муху,
 В миш'як раптово встромить ніздрі чорні,
 Відмити хоче, тре, та лапки вгору,
 Передні, задні, потріпоче буйно,
 Здригнеться врешті, не здолавши мору,
 На мить притихне й вибухне отруйно.

Полки спинились... Видно кавалькаду –
 Сам цар, при ньому кілька адміралів,
 Тлум ад'ютантів, сила генералів
 За ним поштиво сунеться позаду.
 Строкатий почет; мов на арлекіні,
 Стрічки на кожнім різні та медалі,
 Значки, кокарди – всяк при причандаллі,
 На тому жовті, а на тому сині
 Зірки, кружечки, хрестики, лампаси,
 На грудях, спині, скрізь такі прикраси.

І сяють світлом всі, проте не власним,
 Їх засвітили самодержця очі,
 Вогнем пройняті генерали ясним,
 Мов рій комашок у купальські ночі,
 Та тільки царська ласка одвесніє,
 Рій світлячків тих більше не ясніє,
 Не прагне далей, скніє у болоті,
 Десь непомітно тулиться в темноті.
 В бій генерали йдуть відважним кроком,
 Хай меч, хай куля – генерал не охне,
 Бо цар всміхнеться; гляне хмурим оком –
 Вояка блідне, слабне, часто – здохне.

В дворянах легше стоїків пізнати,
 Хай гнів – шляхетні душі не страждають,
 Вони на себе рук не накладають,
 На села їдуть у свої пенати,
 І звідти пишуть: хто до камергера,
 Хто до коханки чи до дами двору,
 Більш ліберальні, то й до гувернера,
 Допнуться врешті знову до фавору.
 В вікно жбурнути пса – убивсь, не диха,
 А кіт лиш нявкне й скинеться на ноги,
 Походить трохи кіт уздовж дороги
 Кудись у шпарку пробереться стиха.
 І перш ніж знову стане чинодралом,
 Побуде стоїк трішки лібералом.

В царя зелений з коміром чудовим
Мундир – ніколи не скида мундира;
Мундир військовий – друга царська шкіра,
Цар зріс, живе він і згниє військовим.
Дитя колиску ледве лишить царську,
І вже до трону зроджений паничик
Козацьку має куртку і гусарську,
А на забаву шабельку ще й бичик,
Склади читає й шабелькою звичні
Виводить рухи, тиче нею в книжку,
А як у танці підіймає ніжку,
То бичик такти вибива музичні.
Підрісши, має лиш одну забаву:
Збира солдатів у свої палати
Й ну муштрувати бідних без угаву,
Аби нарешті під батіг послати.
Отак царевич жде свій сан грядущий...
Тому Європа їх боїться й славить;
Старий Красицький, мабуть, не лукавить:
“Мудрець кмітливий, тільки ж дурень дужчий”.

Петро Великий, цар і вихователь,
Цих царепедій ревний зачинатель.
Нові дороги бачив у завії,
До них державу прагнув прихилити.
“Як у Європі, буде у Росії!
Вбрання підрізати, бороди зголити”.
Сказав – боярську і князівську полу
Підтято кожну, наче куш в Версалі,
Сказав – купецькі бороди додолу,
Так після граду всі листки опалі.
Ввів барабани цар та ще й багнети,
При нім з’явилися тюрми та кадеги,
І європейські танці – менуети,
Зігнав жіноцтво на бали й бенкети;
Сказав кордони пильнують сторожі,
Замкнув портові бухти ланцюгами,
Сенат призначив, є шпики й вельможі,
Оплів шинками всіх і паспортами...
Цар мужикові гроші дав правдиві
Ще й зброю, взявся мужика вмивати,
І загукала вся Європа в диві:
“Вдалось Росію цивілізувати!”
Царям наступним звичаї ведмежі
Не варто стало навіть прикрашати,
Могли на поміч кату поспішати,
Влаштовувати бойні та пожежі,
Загарбувати землі та держави,
Тягти останні із підданців жили,
Платить французам, німцям, щоб хвалили,
І в них зажити почестей і слави.

Французи, німці, ви б так не спішили!
Як вдарить в вуха вам указів мова,

Й нагай над вами засвистить щосили,
Й вогонь освітить ваші небосхили,
Чи ви зв'язати зможете два слова;
Як вас примусить цар співати славу
Кибиткам, тюрмам, канчукам, Сибіру –
Чи знов для нього пісню величаву
Заведете ви, неймовірно ширу?

Влетів, мов куля, цар в ряди солдатські,
Спитав підлеглих, як здоров'я нині...
“Цареві слава!” – шепоти вояцькі
Знялись, неначе рикання звірині.
Наказ крізь царські процідився зуби,
М'ячем влітає в губи коменданта,
Перелітає далі з губ на губи
І потрапляє врешті до сержанта.
Мечі заблисли, брязнули шаблюки,
Перемішались лави велелюдні,
Хто, може, бачив на лінійнім судні
Варіння каші – ллють до казанюки,
Як з річки, воду, помпа жме щодуху,
Несуть матроси бочки, поспішають,
В окріп круп'яну сиплять потеруху,
Десяток весел вариво мішають...
А хто французьких бачив депутатів? –
Казан нікчемний проти їх палати,
Проект комісій мають депутати,
І розпочнеться зараз час дебатів:
В Європі спраглі думають народи,
Що там готують вариво свободи;
Потік високих слів, як з помпи, буха,
Хтось взявся віру захищати дуже,
Шумить палата, бубонить, не слуха,
Завів про волю хтось, та всім байдуже,
Хтось про народи розпочав невільні,
Царі згадались, деспоти всесильні...
Кричать: “Регламент! Годі, годі, друже!”
Міністр фінансів вибіга на люди
З листком бюджетним від колін по груди
І ну ретельно в купу все мішати –
Відсотки, норми, залишки, оплати;
В палаті галас, булькання, кипіння,
Аж попід небо приска шумовиння;
Народи раді, кабінети в горі,
Й ніхто не має до останку гадки,
Що говорилося тільки про податки...
Отож хто бачив той казан на морі
Чи ту палату, той збагне відразу,
Який гармидер з царського наказу
Зчинивсь у війську, скільки вніс бентеги.
Бій барабанний множитья луною;
Мов скресла крига на Неві весною,
Піхота в довгі витяглась шереди.
Командні гуки набирають сили

І супроводять ту і ту колону,
 Цар між полками, ті його персону,
 Немов планети сонце, оточили.
 Цар випускає зграю ад'ютантів,
 Мов птаство з клітки, наче псів з припону,
 Здійняв гармидер і набрав розгону
 Рій генералів, тлум старшин, сержантів;
 Гук барабанів, бренькіт музикантів...
 Сторч якір тягне трос, отак піхота
 За барабаном простяглася шнуром;
 Полки мов стіни – то уже кіннота,
 Зібравшись в купу, йде єдиним муром...
 Які були там виверти ще й далі,
 Як хизувались вершники собою,
 На піхотинців налітали в шалі
 (Так згряя псів, розбуджена трубою,
 Хапа ведмедя, як його зв'язали
 Та ще й намордник затісний наклали),
 Як вся піхота скупчується, дметься,
 Немов їжак, що тиче голки-зброю,
 Коли гарчливий пес над ним нагнеться,
 Як, у шаленім здіблені розгоні,
 Повіддям врешті вговтуються коні,
 І як тягали взад-вперед гармати
 Під крик французький і російські мати,
 Як там карати вміли, в карцер брати,
 І замерзати, і з коня спадати,
 Й царя нарешті рвійно віншувати...
 Яке величне все, яке знаменне!
 Щоб оспівав це, вславився б, достоту;
 Та, мов невдатна бомба, муза в мене,
 Бере, упавши, прозаїчну ноту,
 В Гомера теж є щось таке воєнне,
 Про бій богів, де й він впада в дрімоту.

Вже встигло військо всякі викрутаси,
 Царем десь чуті й бачені, явити,
 Вже припинили шум глядацькі маси;
 Плащі і шуби, кожухи і свити,
 Які чорніли скрізь довкола плацу,
 Потроху в різні боки відповзали,
 Всі нудилися страшно й замерзали...
 Час на сніданок знаті до палацу.

Мороз, нудота, видно все ж громаду
 Послів, прибулих здалеку в державу,
 Не пропускають жодного параду,
 Кричать: “О диво, чудо!” – без угаву.
 Вже вкотре знову жваво прокричали
 Один за одним комплімент натхненний,
 Що цар у планах тактик незбагненний,
 Що якнайліпші в нього генерали,
 Що неможливо навіть передати,
 Які завзяті й мужні тут солдати,

А закінчилась мова пустодзвонна
 Каскадом звичних кпин з Наполеона;
 Всі на годинник скоса позирали,
 Бо остогидли вже галопи й рисі,
 Морозом лютим скуті доли й висі,
 Нудьга та голод вельми допікали.
 А цар спинятись не дає наказу,
 Все бідолашну змушує кінноту
 Іти, крутитись так і сяк до казу,
 І знов стіною виставля піхоту,
 І знов стискає у каре (не жарти!),
 І знов, неначе віяло, розгорне –
 Таке ж заняття в шулера проворне,
 Хоч гри немає, він тасує карти,
 Хай розійшлася вже гравців орава,
 Йому й самому з картами забава.
 Й цар врешті знудивсь, на коні раптово
 Крутнувсь, подався в тлум, де генерали,
 І зупинилось військо безтолково,
 Солдати довго з місця не рушали.
 Та з барабанів, сурм спада дрімота,
 Пішли колони – вершники, піхота –
 Пливають, впадають в вулиці широкі...
 Самі від себе стали враз відмінні,
 Не схожі зовсім на гірські потоки,
 Що каламутно чорні, швидкоплинні,
 Стрічаються всі в озері ясному,
 Там очищають води й відпочили,
 Грайливі й чисті далі котять хвилі
 В смарагдовому плинні осяйному...
 Ішли колони жваві, чисті, білі,
 А вийшли чорні і залиті потом,
 Брудні, нещасні, стомлені, змарнілі,
 Покриті снігом з-під чобіт, болотом.

Всі розійшлися – глядачі, актори.
 Вже на майдані зовсім спорожніло,
 Лиш двадцять трупів мерзло: вбраний біло
 Солдат кінноти, в іншого, потвори,
 Не розібрати, де вбрання, де тіло,
 Його немало коней столочило.
 А ці замерзли, стоячи, мов ступи,
 Виконуючи роль дороговказу,
 А той в шеругу втрапив не відразу,
 В чоло дістав і впав поміж трупи.
 Усіх жандармські підбирають слуги,
 Несуть з мерцями й ранених ховати,
 Цілком байдужі їм і ті, і другі.
 Цього чавило колесом гармати,
 Повипадали нутрощі криваві,
 Він з-під гармати заволав жахливо,
 Майор мовчати наказав “роззяві”,
 Бійцю майора слухати не диво,
 Тож зіпчив зуби – вмить плащем накрили,

Щоб цар не вгледів, щоб страшна рана
Не зіпсувала царський настрій зрана,
Як натшесерце нутрощі і жили
Побачить (певне ж, це ніяк не в пору),
В роздратуванні поверта до двору
І на сніданні не смакує ласо,
Їсть неохоче страви, надто м'ясо.

Один упертість виявив зухвалу,
Биття, погрози – все йому нічого,
Не підкорився навіть генералу,
Страшенно зойкав, кляв царя самого,
Людей цікавих назбирав громаду
Навколо себе мученик парадую...
З завданням, кажуть, їхав цей стражденний,
Враз кінь спинився, став, мов хто зурочив,
А ззаду нісся ескадрон шалений,
Коня зім'ято, й хоч солдат зіскочив, –
Упав... Кіннота мчала прудконого,
Та від людей більш милостиві коні,
Хоч пролітали хмари ескадронні,
Один лиш тільки влучив кінь у нього,
Ребро зламалось, кістку потрощило –
Мундир продерла і стирчала вгору,
В сукні зеленім вирізнялась біло,
Й лице прибрало сполотнілість хвору;
Та сил не збувся, раптом другу руку
Підніс до неба, наче до громади
Звертався палко, попри біль та муку
Якись давав їй голосно поради.
Які? Не зняти таїни покрову.
Шпиків боялись люди й повтікали,
Одне цікавим тільки розказали –
Недосконало знав російську мову,
“Царя, цареві” – раз у раз лунало,
Тож про царя він говорив немало.
Шептали часом (а в душі хололи),
Що був нещасний молодим литвином
Значного роду, княжим, графським сином,
Його забрали в рекрути зі школи,
Тут старший дуже не злюбив поляка,
Подбав, щоб дика трапилась коняка,
Казав: “Хай скрутить шию лях – собака”.
Все ж хто такий він був, дізнатись годі,
Не чули навіть імени відтоді.
На карб цареві це імення ляже,
До часу тільки лишиться на споді,
Тобі на нього чорт, о царю, вкаже
Й на сотні інших, мучених до смерти;
Копальні, тюрми... Імена ж не стерти.

Відтіть, де снігу височіла купа,
Лунало цілу ніч виття собаче,
Прибігли вранці і відрили трупа;
Хтось утомився і заснув неначе.
Чи то мужичий труп, чи то солдатський,
Коротка стрижка, все ж із бородою,
В хутрянній шапці, плащ на нім вояцький,
Він офіцерським, певно, був слугою.
Сів на просторім хутрі дворянина,
Тут залишився, тут чекав наказу
Й замерз, як снігу вже мав по коліна.
Знайшов тут вірний пес, завив одразу...
Замерз, та в хутро тіло не завите,
Припала снігом лиш одна зіниця,
Загусло друге око, все ж відкрите,
Де зник слід пана, прагнуло дивиться.
Наказ отримав, тож не йшов додому,
Сказав сидіти пан – слуга не встане,
Зведеться тільки на суді страшному,
Тобі й по лютій смерті вірний, пане,
Затис в долоні міцно панську шубу,
Пильнує й досі, щоб не вкрали люди,
Долоню другу хтів сховати на груди
Й під плащ не втиснув, задубілу, грубу.
А пан в розвагах, панові байдуже,
В столицю, кажуть, завітав недавно
І в ній проїздом, пан гуляє славно,
Чи легковажний, чи обачний дуже;
Він не з принуки йшов на ці паради,
А показати свіжі еполети,
А потім клюнув на жінок принади,
Або подався на якісь бенкети,
Або у карти заходився грати
Й не мав нагоди про слугу згадати;
Втім і старого, й хутра зрікся, може,
Щоб не примітив шуби хто при ньому,
Бо ще осудять, думав, боронь Боже,
Адже ж цареві холод ні по чому;
Тоді б, напевно, мовив хтось розумно:
“Він на параді в шубі! – вільнодумно”.

Як героїчно вмер отой служака!
Для пса похвально, для людини грішно.
Чим пан віддячить? Усміхнеться втішно
І скаже: був він вірний, як собака.
Слуго нещасний! Лиш згадаю, й плине
Сльоза, й тріпоче серце, ледь не згине...
О безталанний страдний слов'янине!
Народе бідний! Жаль твоєї долі,
Один у тебе героїзм – неволі.

НАПЕРЕДОДНІ ПЕТЕРБУРЗЬКОЇ ПОВЕНІ 1824
ОЛЕШКЕВИЧ

Морозом шпарко небеса пройняті,
Посинілі аж чорні з холоднечі,
Немов обличчя мертвого у хаті –
Хоч розігрілось добре біля печі,
У нім немає віддиху живого,
Доволі тільки випару гнилого.
Тепліє вітер, і димів колони
(Вони мов місто, де живуть дракони)
Під небом никнуть, як примар громада,
Що розлетівшись, вниз на землю пада.
І дим у плеса вулиць поринає,
Вологу пару забира попутно,
Сніг тане, вечір ще лише минає,
А твань, як в Стіксі, рине каламутно.
Щезають сани, зірвано полоззя
З карет, ридванів, грім коліс по бруку,
Угледіть оком їх не довелось –
Пар, морок, дим... Їх чути лиш по звуку,
А видно тільки по ліхтарних зблисках,
Ще світлячки так в'ються на багниськах.

Йшли подорожні, де Нева велика
Прослалась, любо в мороці блукати,
Чинovníків тут легко уникати,
Тут на просторі не зустріти шпика.
Йшли й по-чужому стиха говорили,
Й співали пісню дивного мотиву,
Вглядались часом в широчінь чутливу,
Чи хто не слуха... Слухачів не стріли.
Так над Невою весело бродили,
Над плесом, схожим на альпійські схили,
І зупинились – вгледіли пробиту
До річки стежку поміж плит граніту.
Внизу узріли сперту на льодину
Понад водою з ліхтарем людину;
Не шпик, бо шпику річка не цікава,
Не перевізник – хто ж по кризі плава?
І не рибалка... Що то за химери?
В руках ліхтарик та якісь папери.
Підходять ближче – не поверне й ока,
Мотузку тягне, що в воді зависла,
Вузли рахує і нотує числа,
Здається, міря, чи вода глибока.
Ліхтарний відблиск йшов по льоду кругом,
У нім виднілись книжка таємнича
І над водою схилене обличчя,
Мов жовта хмара над вечірнім пругом:
Лице шляхетне, гарне, хмурні брови,
Вдивлявся в книжку так уважно й строго,
Що вчув сторонні кроки і розмови
Понад собою й не спитав нічого,

Лиш нетерпляче ворухнув рукою
 На знак, що прагне тиші і спокою.
 Якесь в тім русі відчувалось диво,
 Тож подорожні, хоч і шепотіли,
 В душі сміялись, вмовкли враз поштиво
 І заважати більше не посміли.

Один приглянувся і пізнав, гукає:
 “То він!..” І хто ж він? Є митцем, поляком,
 Хто віщуном зве нині, хто відьмаком,
 Від фарб і пензля, кажуть, відвикає,
 У кабалу він, в Біблію вникає,
 До себе навіть духів прикликає.
 Митець тим часом встав, згорнув писання,
 Рік, мов провадив сам з собою диспут:
 “Чудес дїждався, хто дожив до рання,
 То буде другий, не останній іспит;
 Щаблі струснуться в ассирійськїм тронї,
 Грунти схитнуться в місті Вавилонї,
 Не зрїти б третїй, Господи, нікому!”
 Лишив мандрївцїв біля річки доли,
 Піднявся по сходах з ліхтарем поволи.
 І зник невдовзі в мороці густому.
 Збагнути важко незвичайну мову;
 Цї споважніли, тим занадто смїшно.
 “Вїщун, – гукнули, – всїх дивує знову!”
 Постояли ще трїшечки і спїшно,
 Мерщїй додому в пїтьмі ночї кожний.
 Сльотавий вїтер, пізнїй час, тривожний.

Один подався, скочивши на сходи,
 По прибережнім кам’янім помостї
 Вдаль, де ліхтарний блиск серед негоди
 Тремтів, як блудна зірка в високостї.
 Не подивився у митцевї очї,
 Розмов про нього всїх не встиг почути,
 Та голос дивний і слова урочї
 Так зворушили!.. Як же мїг забути,
 Що чув той голос! Тож побїг щосили,
 Хоч путь непевна і пїтьма гнітили.
 Ліхтарик, прудко несений, свїтився,
 Здавалось, меншав з трїпотінням кожним,
 Погас неначе, ні – він зупинився
 Серед простору на плацу порожнім.
 Подвоїв кроки подорожній... Очї
 Звернув на постать (на плацу камінні
 Лежали плити) – вкрита тїнню ночї,
 На верхній брилі стала в безгомінні.
 Митець розхриставсь, піднята правиця,
 Простоволосий був посеред плацу,
 І видно, довго вирішив дивиться
 На темні мури царського палацу.
 А ще на свїтло, у вікні одному
 Воно яснїло; оглядав будову,

Молився тихо Богові святому
Й завів зненацька запальну промову.

“Не спиш, о царю! Сплять твої дворяни,
Вже глупа ніч, але тобі не спиться;
Господь ласкавий струшує омани,
У нього, царю, знай, важка десниця!
Цар спати хоче, цар стуляє очі,
Засне нарешті – ангел в обороні
Над ним схилявся у давніші ночі,
Страшні й дошкульні слав примари сонні.

Не був лихий він в юні дні погожі,
Але поволі звівся на тирана,
Його лишили з часом слуги божі,
Безповоротно пада в вир шайтана.
Вже не сприймає вишніх застережень,
Не хоче знати сумнівів, бентежень;
Вже честолюбство шириться безкрає
В пустій хвалі... Й чорт руки потирає!..

Та спершу будуть скарані підданці
З халуп нікчемних, страдні голодранці;
Бо грім влучає вежі та вершини,
Коли лютує на бездушній тверді,
А поміж людьми спершу б'є в низини,
Й невинні гинуть в бурі-круговерті...

Поснули п'яних нечестивців юрми
В розкошах, чварах – в душах порожнини!
Спите спокійно, мов дурні тварини...
Дух божий збудить, як мисливські сурми,
Очистить хащі гнівно і розлого,
Дійде до лігва хижака самого.

Борвіїв згряя висунулась люта
З льодів полярних, як морські страшила,
З хмар поробила широченні крила,
На хвилі сіла, з них зірвала пута;
Вже чую, моря нездоланна сила
Гризе й вергає крижані вудила,
Вже мокра шия випнулась підхмарно,
Один тримає ще ланцюг, та марно –
Розіб'ють, чую молотів кування...”

Митець помітив, що його хтось слухав,
І зник у півтмі, і свічу задмухав.
Він блиснув, наче лиха віщування,
Що в серце раптом вдарить навіжене
Й минеться, люте, тільки ж незбагненне.

ДО ПРИЯТЕЛІВ-РОСІЯН

Чи я вам згадуюсь? Мені ж ви й досі славні,
 В думках про смерть братів, заслання і суди
 Й ви – не чужинці ви в думках тих, рівноправні,
 Ви в спогадах моїх і мареннях завжди.

Рилєєв, де твоя тепер шляхетна шия,
 Яку я обіймав? – Стис міцно мотузок.
 До того призвела ганебна тиранія,
 Що у своїй землі злочинцем є пророк.

Рука Бестужева, поета і героя,
 Яку стискав колись, від шаблі і письма
 Відірвана тепер (в копальні інша зброя)
 І скута з польською, каміння там лама.

А може хто навек в душі згнітив свободу,
 Отож карається тепер куди страшніш,
 Поклони вибива цареві на догоду,
 Запродався за чин або нікчемний гріш.

А може, він царю шле оди величаві,
 Йому товаришів страждання не болять,
 П'є кров мою в моїй скривавленій державі,
 Як із чеснот, з людських хизується проклять.

Як здалеку, з країв, де людям жити вільно,
 Почуєте мою мелодію сумну,
 В просторах крижаних зустрінута прихильно,
 Хай волю возвістить, як журавель весну.

Вам знаний голос мій! В тенета впавши ниці,
 Перед царем, як вуж, вдавав я німоту,
 А вам я відкривав душевні таємниці,
 Як голуб, виявляв довіру й прямоту.

Тепер виходжу в світ з цим келихом трутизни,
 Гіркота слів моїх палюча і їдка,
 Постала з крові й сліз коханої вітчизни,
 Нехай вона не вас – кайдани пропіка.

А як осудить хто мене, це буде схоже
 На ревне гавкання послужливого пса,
 Він полюбив навек неволю і куса
 Ту руку, що тяжкий ошийник зняти може.

АВТОРСЬКІ ПОЯСНЕННЯ (до III частини)

Вирази *ч и н, ч и н о в н и к* здебільшого вживаються тут у значенні російському, зрозумілому хіба що для литвинів. Аби в Росії не бути мужиком чи купцем, словом, аби мати привілей звільнення від кари канчуком, треба увійти в урядову службу й домогтися так званого *к л а с у* або *ч и н у*. Служба поділяється на чотирнадцять класів; потрібно кілька літ служби задля переходу з одного класу в інший. Чиновникам призначаються всілякі іспити, близькі до формальностей, притаманних династіям мандаринів у Китаї, звідки, здається, цей вираз принесли до Росії монголи, а Петро Перший, збагнувши значення цього виразу, розвинув цілу інституцію в справді китайському дусі. Часто чиновник не є урядовцем, лише чекає нагоди стати ним, тож мусить старатись. Кожен *к л а с* або *ч и н* відповідає певному військовому рангу, а саме: доктор філософії або медицини вважається у восьмому класі й має ступінь майора або ж колезького асесора, ступінь капітана має фрейліна або ж придворна панна, єпископ чи архієрей є генералом. Поміж чиновниками вищими й нижчими передбачені чи не такі ж стосунки підлеглости й покори, як у війську.

Дія I

Сцена I

1. *Гадали, вже лихий фельд'єгер в нас на танку.*

Фельд'єгері, або ж царські польові стрільці, – то такі жандарми, які полюють переважно на політично неблагонадійних, їздять зазвичай в *к и б и т к а х*, тобто в дерев'яних візках без ресор і заліза, вузьких, плоских і спереду вищих, ніж ззаду. Байрон згадує ті візки у своєму “Дон-Жуані”. Фельд'єгер прибуває переважно вночі, забирає підозрювану особу, ніколи не кажучи, куди її везтимо. Кибитка оснащена поштовим дзвінком. Хто не бував у Литві, тому важко уявити переляк, що панує в кожному домі, біля воріт якого залунає поштовий дзвінок.

2. *Литвин до пінчука (чи біса)...*

У Литві називають пінчуками мешканців болотистих околиць Пінська.

3. *Ковтне повітря він і захмеліє вмить.*

В'язні, котрі довго були замкнені, виходячи на свіже повітря, відчувають щось на зразок запаморочення.

4. *На новосіллі плач – в Литві лиха ознака...*

Новосілля в Литві передбачає так звані інкрутовини – урочисте входження господаря до нового помешкання.

Сцена VIII

5. *Так ясно й чітко, мов сенатська постанова.*

У Росії темність сенатських указів увійшла в прислів'я. А вже судові постанови чи вироки умисне склалися так, аби їх по-всякому можна було тлумачити й отже висновувати нову справу. В тому є інтерес для сенатських канцелярій, що мають з процесів незмінний зиск.

Бал

Співоча сцена.

6. *КОЛЕЗЬКИЙ РЕЄСТРАТОР (до радника).*

Колезький реєстратор – один з найнижчих чинів. Є всілякі ґатунки й різновиди радників (советників), як-от: почесні радники, колезькі, таємні, дійсні. Один дотепний росіянин казав, що дійсний таємний радник – то потрібне ошуканство, бо нічого не радить, не знає жодної таємниці і часто є найнікчемнішим створінням. Одного чиновника якось назвали доброю людиною. “Назвіть ліпше добрим хлопцем, – озвався той дотепник. – Хіба ж чиновник може бути людиною, поки він лишень реєстратор? Аби в Росії стати людиною, слід бути принаймні державним радником”.

7. *Й запрошував сенатор сам.*

Урядове запрошення на бал в Росії є наказом, надто ж коли бал влаштовується з нагоди днів народжень, іменин, одружень і т. ін. царя чи осіб царственної родини або ж і якогось значного урядовця. У таких випадках неблагонадійна чи підозрювана в нелояльності особа, не йдучи на бал, наражається на чималу небезпеку. В Росії були приклади, що родина ув’язнених і засуджених до шибениці осіб перебувала на балах при дворі. У Литві Дибич, переслідуючи поляків, а Храповицький, ув’язнюючи й винищуючи повстанців, запрошували польську громадськість на бали й тріюмфальні урочистості. Такі бали потім описувалися в газетах як добровільні вияви безмежної любови підданих до найліпшого й наймилостивішого з монархів.

ДОДАТОК ДО ІІІ ЧАСТИНИ
 ДОРОГА ДО РОСІЇ

8. *І в тій кибитці сам Єрмолов їде.*

В Росії між люду поширене переконання, що цар може всякого іншого короля взяти до кибитки. І справді не знаємо, що відповіли б у деяких державах фельд’єгерові, котрий приїхав би з подібною метою. Відомо, що Новосильцев часто повторював: “Не буде миру, поки не запровадимо в Європі такого порядку, аби наш фельд’єгер міг з однаковою легкістю ті самі накази виконувати у Вільні, в Парижі і в Стамбулі”. Позбавлення генерала Єрмолова (його ім’я було в росіян дуже популярним), урядування в Грузії вважалось за річ важливішу, ніж перемога над якимсь європейським королем. Такому уявленню росіян дивуватися не належить. Згадаймо, що Його Високість князь Віртемберзький, облягаючи з об’єднаним військом Гданськ, писав до генерала Раппа, нібито російський генерал рівний королю і міг би носити цей титул, якби на те була царська воля.

Див. щоденники генерала Раппа.

ПЕРЕДМІСТЯ СТОЛИЦІ

9. *Колись лилися ріки срібла-злата...*

Подібні слова сказав цар готів, уперше побачивши римський Колізей.

10. *Дзигар опівдні б’є, час лине швидко,*

На захід сонце голову схилило.

У зимові дні в Петербурзі близько третьої години вже западає морок.

11. *Та все далеко – поспішати марно.*

Дими північних міст, здіймаючись в морозну годину під небо у фантастичних обрисах, витворюють видовище, подібне до феномену, званого міґаге, що зводить на манівці подорожніх у пісках Аравії та мореплавців. Міґаге здається то містом, то селом, то озером або оазою; всі деталі проступають дуже виразно, але наблизитись до них неможливо, вони завжди видніються на однаковій віддалі від мандрівця і врешті зникають.

ПЕТЕРБУРГ

12. *Чухонців звідси потіснили й море...*

Фіни, російською звані чухонцями або чухнами, мешкали на болотистих берегах Неви, де потім закладено Петербург.

13. *Все, що на суші й морі далеч крила.*

У багатьох істориків можна знайти описи закладення й будівництва Петербурга. Відомо, що мешканців до цієї столиці гнано силою і що понад сто тисяч їх під час будівництва загинуло. Граніт і мрамур привозили морем з далеких сторін.

14. *Всім до одної увійти громади.*

Віросповідання, що відійшли від Католицької церкви, здобувають у Росії прихисток, як ніде, через те переважно, що їхні прихильники легко переходять на грецьку віру за прикладом німецьких принцес і принців, а ще тому, що пастирі стають найліпшою опорою деспотизму, намовляючи людей сліпо підкорятися світській владі, навіть у справах сумління, в яких католики завжди покликаються на церковні ухвали. Відомо, що віросповідання аушбурзьке й женевське за наказом прусського короля об'єднались в одну Церкву.

15. *Не люди ходять – комини з димами.*

Пара з уст, що виходить в пору сильних морозів, скидається на стовп, часто завдовжки в кілька ліктів.

ПАМ'ЯТНИК ПЕТРУ ВЕЛИКОМУ

16. *Звісь пам'ятник тут першому цареві –*

Цих див творцю, так друга наказала...

На пам'ятнику Петрові є напис: *Petro primo*

Catharina secunda.

17. *І припадає вже до ніг цариці.*

Цей рядок перекладено з російського поета, імени якого не пам'ятаю.

18. *В ясне безсмертя пролягла дорога!*

Велетенський кінний пам'ятник Петрові роботи Фальконе і скульптурна постать Марка Аврелія, зведена у римському Капітолії, тут описані правдиво.

ОГЛЯД ВІЙСЬКА

19. *Не мени, ніж навіть добрих три солдати.*

Верхові коні в Росії гарні й дорогі. Солдатський гвардійський кінь ціниться часто в кілька тисяч франків. Статну людину, належного зросту, можна купити за тисячу франків. Жінку в часи голоду в Білорусі продавали в Петербурзі за двісті франків. Слід із соромом визнати, що деякі польські панове постачали з Білорусі живий товар.

20. *Отак тарантул, як у ніс подути...*

Тарантули – різновид великих отруйних павуків, які водяться в степах південної Росії та Польщі.

21. *...мов на арлекіні,
 Стрічки на кожнім різні та медалі...*

Російських орденів, відповідних усім тим класам, а ще царських значків і так званих пряжок з лічбою вислуги літ є близько шістдесяти. Трапляється, що на одному мундирі виблискує з двадцять почесних відзнак.

22. *Вони на себе рук не накладають.*

Кілька літ тому один двірський урядовець наклав на себе руки, бо на якійсь із церемоній йому призначили місце нижче, ніж належало за ієрархією. Такий от Ватель в чиновництві.

23. *А як у танці підіймає ніжку.*

Портрет царевича, спадкоємця трону, є в Ермітажі, петербурзькій картинній галереї. Англійський живописець Доу зобразив його дитячу постать в гусарському вбранні з бичем у руці

ОЛЕШКЕВИЧ

Олешкевич – художник, відомий у Петербурзі своїми чеснотами, глибокою вченістю й містичними проповідями. Його некролог можна знайти в петербурзьких газетах 1830 року.